

Косович О. В.,

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ВІД КАТЕГОРІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ДО КАТЕГОРІЙНОЇ НЕОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено вивченню явища *категорійна неологія*, її лексикогенних і морфосинтаксичних особливостей, впливу мовних і позамовних чинників на деформації лексичного фонду сучасної французької мови.

Ключові слова: неологія, семантична неологія, категорійна неологія, категорійна деформація, субстантивізація.

Постановка проблеми. Саме внутрішні причини семантичних змін є підґрунтям для такого феномена, як категорійна неологія з її лексикогенними й морфосинтаксичними особливостями. Однак на рівні кожної лексеми ці внутрішні факти зміни в мові пов'язуються із зовнішніми чинниками (соціальними, культурними, історичними, антропологічними) семантичних змін, які впливають на долю субстантивізації (можливу/дійсну субстантивізацію) прикметників. Саме тут буде особливо доречним твердження А. Мейє про семантичні зміни, яке можна було б і використати у випадку семантичної неології: «Зміни значення мають бути розглянуті як такі, які за головну умову ставлять диференціацію елементів, що утворюють суспільство» [3, р. 271].

Метою статті є вивчення явища *категорійна неологія*, її лексикогенних і морфосинтаксичних особливостей, вплив мовних і позамовних чинників на деформації лексичного фонду сучасної французької мови.

У контексті цієї проблеми необхідним видається дослідження щодо виокремлення поняття «категорійна неологія», що «зіштовхується» з численними проблемами, з-поміж яких – класична складність стосовно самого визначення неології, зокрема в цьому контексті проблема визначення різниці між новою лексичною одиницею, скажімо, в субстантивованому вживанні (*le statutaire*), та ймовірним можливим використанням прикметника в морфосинтаксичному оточенні іменника (*l'extraordinaire* в значенні «те, що є екстраординарним, незвичайним»).

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках неології постають два специфічні питання щодо категорійної неології.

По-перше, якщо погодитись із положеннями Ж.Ф. Саблероля, що маємо неологію з того моменту, коли лексема презентує різні умови використання свого звичного ужитку (тут ми посилаємося на поняття «синтаксичний неологізм» [8, р. 176–177]), вестимо мову про *неологію* у випадку категорійної деформації, тобто вживання прикметника в дискурсі поза своєю категорією: використання прикметника в цій конструкції є неологічним. Проте якщо існує відчуття неологічності у випадку лексем *le communautaire* чи *le statutaire*, які видаються новими одиницями, то такого самого відчуття новизни не спостерігаємо стосовно лексичної одиниці *le social*, яка інтегрувалася в сучасну французьку мову та є загальноживаною: відтак для одного й того самого механізму існують відмінності по лексичних оди-

ницях. Резюмуючи, ми розрізняємо два рівні для категорійної неології: синтаксичний рівень, площина категорійної деформації, що представляє потенціал способу; рівень, пов'язаний безпосередньо із самою одиницею, коли питання ставиться щодо міри лексикалізації: *le statutaire, le communautaire* vs *le social*.

По-друге, можна брати до уваги інший підхід (можливо, класичніший) до категорійної неології й вести мову про неологію тільки тоді, коли маємо справу зі створенням виразної, різної одиниці, нової лексеми, тобто якщо наявна насправді конверсія, тобто дві лексеми, й омонімія між ад'єктивною лексемою й іменниковою лексемою в моделі *célibataire/un célibataire*, що інтегрувалася в загальноживану лексику, і *communautaire/un communautaire*, насправді неологічну, контраст цих двох прикладів демонструє тут неологічний потенціал цього способу – методу конверсії.

Вищенаведені приклади належать виключно до моделі *Б*, оскільки модель *А* ставить проблеми категорійного розмежування (категорійна деформація – підхід М. Роше) [6, р. 75–92]. Виходячи із цих описів, дотримуватимемося принципу зв'язку між наявними фактами: в протилежність до конструкційної морфології (суворо синхронічної) наша точка зору насправді ґрунтується на прогресивному характері транскатегоризації, що сприяє розвитку. Отже, можна вважати, що використання таких лексем, як *communautaire* (родове), є етапом, який веде до лексичної одиниці *un communautaire* (позначення особи). З-поміж лексем такого типу можемо назвати такі як *un politique, un scolaire, un humanitaire*. Можливість субстантивізації так само, але іншим способом, що ми кваліфікували в моделі *А*, «категорійної деформації» (*l'humanitaire* (родове – збірне), *le judiciaire, le social*): насправді ці факти належать до регулярних мовних процесів; в окремих випадках іменникові значення опиняються в тій самій семантичній площині, що й іменники, які виражають абстрактну якість (*le beau/la beauté; le blanc/la blancheur; le populaire/la popularité, l'exemplaire/l'exemplarité*) (різниця між абстрактними іменниками і прикметниками, що субстантивуються за моделлю *А*, розглядається П. Лауверсом) [2; р. 135–176], із якими вони розділяють деякі комбінаційні властивості, зокрема їх (не)сумісність із певними детермінантами (*une blancheur, les blancheurs*). Із цього погляду можна розглядати, як номіналізації (субстантивізації) стабілізовані (лексикалізовані) на кшталт *le judiciaire, le social, le temporaire, le beau* тощо, презентовані вище, відповідно до того, як вони позбуваються статусу прикметника. Частина з них зареєстровані як «іменник» у словниках, як, наприклад, *l'ordinaire*, іменникове значення якого зустрічається, згідно зі словником *le Petit Robert*, ще в XVI столітті:

6) “*Une série française qui change de l'ordinaire*” (Le Parisien, le 13 décembre 2005) або *l'arbitraire (l'arbitraire du signe*, наприклад, з іменниковим додатком), яке ранжується як «прикметник

та іменник» в TLF (також знаходимо приклад із присвійним словом: *mon arbitraire*).

Урешті-решт, як загалом для неології, ми зіштовхнулись із проблемою критеріїв, що відрізняють неологію від усталеного, стабілізованого значення, однак постає запитання: коли є ймовірною категорійна деформація? Коли вживання є закріпленим і дійсно субстантивованим, скажімо?

Ми дотримуємося другої позиції, отже, говоритимемо про неологію в нестійкій ситуації, можливо, навіть гіпотетичній: ситуації лексеми, яка, будучи новою, інтегрувалася як лексична одиниця (в цьому випадку іменникова), незалежно від ад'єктивної одиниці, з якої вона вийшла (синтаксично, семантично), чи це стосується моделі А або моделі Б, коли не йдеться про оказіональне використання в дискурсі. Ця незалежність є інколи відносною, однак ми наполягаємо на зв'язку між імовірними фактами мовлення й установленням нової лексичної одиниці – здійснена лексикалізація. Це підтверджується низкою прикладів конструювання неологізмів, поданих нами далі.

Передусім презентуємо корпус ад'єктивних одиниць на *-aire* та їх спосіб створення. Чому саме прикметники на *-aire*?

Лексеми, побудовані на основі *-aire* презентують такі самі характеристики, як і лексичні одиниці з *-ier*, що активно вивчалися М. Роше: «Слова, створені за допомогою суфікса *-ier(e)*, презентують особливу цікаву площадку для спостереження. Це – суфікс, який формує іменники і прикметники: вони продукуються паралельно? За допомогою одного й того самого суфікса чи за допомогою різних суфіксів? Чи потрібно створювати одні від інших?» [6].

Із суфіксом *-aire*, як і з суфіксом *-ier*, спостерігаємо наявність двох моделей різної конструкції, що дають, відповідно, прикметники (тип 1) й іменники (тип 2):

1) тип 1: належить до латинського типу на *-aris, -aris, -are* (*alimentaire; communautaire; réglementaire/régulier*);

2) тип 2: виходячи з латинської мови *-arius, a, um* (*libraire; pétitionnaire; récipiendaire/portier*).

Виявляємо загалом поділ на два типи, залежно від того, де риват створено на основі французької мови чи латинської мови. Точніше, для типу 2 латинська деривація дає іменники і прикметники; саме виходячи з останніх, конверсія може діяти надалі: *libraire* походить від субстантивації лат. *librarius* (прикм.) – *scriptor librarius* «copiste» [6].

Стосовно типу 1: фундаментально він дає відносні прикметники на основі іменників. Згідно з термінологією, «відносними прикметниками» (на відміну від «якісних»), є прикметники, значення яких стосується відношення з основою-іменником, відношення, яке можна тлумачити як таке, «що належить до, що належить до + імен.-основа»: *alimentaire, communautaire, exemplaire* (Adj), *identitaire, parlementaire* (Adj), *révolutionnaire, statutaire, véhiculaire, valvaire, vestimentaire* позначають «що належить до “un/l'aliment, la communauté” тощо». Ця семантична характеристика, яка має також синтаксичні протилежності, виключає тільки значення цих прикметників або деяких із них, стає якісною, що також є питанням семантичної неології (наприклад, випадок із лексею *révolutionnaire*, що не має вже значення «пов'язаний із революцією»).

Другий тип 2 радше дає іменники й належить до актантної моделі. Як для утворень за допомогою суфікса *-ier* [6; 7], основа належить до процесу, а твірне позначає один із актантів (наприклад, *pétitionnaire* на *pétition, commentaire* на *commenter*). Як для твірних за допомогою *-ier*, субстантивоване похідне

типу 2 може також позначати вмістилище, місткість або сукупність предметів, що позначаються іменником-основою: *argumentaire, bestiaire, bullaire* («ensemble de bulles (papales)»), *lapidaire, reliquaire* ou, au contraire, le membre d'une collection (*légionnaire, parlementaire* (імен.), *sectaire*). Деякі із цих прикладів ілюструють те, що з'являється, в синхронії як омонімія: *le lapidaire*, отриманий через транскатегоризацію за моделлю А («ce qui est lapidaire»), зустрічає *le lapidaire* («traité sur les pierres»), що є, безсумнівно, семантичною деривацією.

Модель А: пре-референтна

Модель А належить до випадків, коли прикметник відсилає до «поняття» (*le) communautaire, (le) populaire, (le) scolaire, (le) solaire, (le) spectaculaire, (le) statutaire, anpiopi* (навіть через процес номіналізації), визначаючи йому референтну сферу (звідси й визначення «пре-референтний», підхоплений Д. Корбен і М. Темпл [1]), тому що поняття із семантичного погляду залишається тісно пов'язаним зі значенням прикметника. Цей тип номіналізації описаний багатьма авторами, зокрема М. Роше [5]. М. Ноайї згадує його в розділі про «субстантивовані прикметники», у частині, назва якої «Доступ до концепта» (*le beau*: «ce qui est beau»). Ось його терміни: «Прикметник функціонує як категорія родового значення й має на меті будь-яку потенційну референцію, що відповідає властивості» [4].

Модель А презентує близькість із прикметниками типу 1. Якість, представлена прикметником, є дещо «знеособленою», що призводить іменникову синтагму до родового і/або збірного значення (*l'humanitaire* – «ce qui est humanitaire», «l'ensemble de ce qui est humanitaire»).

Субстантивовані прикметники, згідно з моделлю А, є сумісними тільки з означеними детермінативами чоловічого роду однини й партитивного артикля. Наприклад, із лексею *humanitaire*:

(7) «Partir à l'autre bout du monde et aider la veuve et l'orphelin, beaucoup de jeunes en rêvent. Mais les métiers de l'humanitaire ne recrutent pas facilement» (L'Étudiant.fr);

(8) «La solidarité laïque qui fait l'originalité de notre République est-elle en danger?» (Agora Vox, le 13 septembre 2008).

Другий етап (імовірний). На цій основі продукується «сингуляризація» (виокремлення), яке полягає певним чином у «накладенні» на сукупність, що представляє якість: *un humanitaire, un nécessaire* – «дещо, що є гуманітарним/необхідним (un quelque chose qui est humanitaire/nécessaire)». Це виокремлення має як протилежність лексичну конкретизацію (людина, об'єкт тощо): наприклад, із *blanc* сингуляризація *un blanc* може стосуватись людини, яка розглядається за «расою», *un blanc dans la conversation, un blanc de poulet*...

Уживання в множині впливає надалі із цієї сингуляризації, як, наприклад:

(9) «La Birmanie promet de protéger les humanitaires attaqués dans l'ouest» (L'Express, le 09 avril 2014).

За цією самою моделлю відмінюються *un scolaire, un communautaire*, подані нами вище; проте, наприклад, *alimentaire, populaire, social, statutaire* «зупиняються на півдорозі» (*un alimentaire, un populaire, un social, un statutaire*).

Модель Б: за допомогою «еліпсиса»

Для цієї моделі ми використовуємо термін «еліпсис», який вимагає коментаря. Під цим поняттям розуміють досить різні феномени, однак, у принципі, справа стосується мовних фактів, які охоплюють, наприклад, опущення слова, що може бути

заново створеним безпосередньо в контексті, наприклад, лексема *le soléaire* в наступному контексті позначає «м'яз п'ятки (le muscle soléaire)».

(10) “**Le soléaire.** *Qu'est-ce que c'est? Les muscles gastrocnémiens médial et latéraux constituent avec le muscle soléaire la masse musculaire du mollet*” (Le Figaro, le 6 mai 2014).

Узявши до уваги цей термін і його опис, ми стверджуємо, що прикметник *soléaire* може в безперервності цього мовного вжитку стабілізуватися в ролі іменника, незалежно від такого контексту.

Варто уточнити, що термін «еліпсис» радше відновлює ідею імпліцитності, неявного, тобто дещо в тексті може бути опущено. Тоді без контексту неможливо з'ясувати поняття. Таке може трапитися у випадку субстантивованих прикметників, технічних термінів. Тобто маємо два випадки: коли поняття є однозначним або коли є можливим тільки звернення до змісту [+ гуманіт.]: *un autoritaire – une personne autoritaire*. Отже, маємо такі два різні випадки:

1) технічні чи спеціалізовані поняття: справжній еліпсис однозначного терміна, який (що) мається на увазі (на думці)
circulaire > une X circulaire (lettre),
hebdomadaire > un X hebdomadaire (publication de presse),
laminaire > un X laminaire (champignon),
maxillaire > un X maxillaire (os),
pulmonaire > un X pulmonaire (muscle)/une X pulmonaire (artère);

2) позначення осіб: створення класу на основі властивості
autoritaire > un X autoritaire; X [+гуманіт.],
célibataire > un X célibataire; X [+гуманіт.],
centenaire > un X centenaire; X [+гуманіт.],
insulaire > un X insulaire; X [+гуманіт.]; мешканець острова,
suicidaire (type 2) > un X suicidaire; X [+гуманіт.],
auxiliaire (type 2) > un X auxiliaire; X [+гуманіт.],

Зазначимо, що сингуляризація моделі А приєднується (для окремих одиниць (*un humanitaire*)) до моделі Б, яка видається як досягнення результату; так, беремо до уваги, що існує еліпсис у позначенні особи (людини), що передбачає усталення (стабілізацію) значення й однозначність. Саме це є аргументом для судження про категорійну неологію в тому значенні, в якому ми розуміємо (створення нової лексеми, в цьому випадку субстантивованої): здатність лексеми базуватись у соціально або культурно релевантному семантичному класі.

Опис двох моделей субстантивації дає простір для тестування таких номіналізацій. До моделі А (родова, відтак обов'язково в однині) зараховуємо артикли *le, l', au, du*, наприклад: *le spectaculaire, du/au spectaculaire*. До моделі Б – *le, l', au, du i un, une, les, des*, наприклад: *le, un, une, les, des velléitaire(s)*.

У нашому корпусі спостерігаємо близько 119 субстантивованих прикметників:

- структура: *le + прикм.*: 55 одиниць,
- структура: *un/une + прикм.*: 21 одиниця,
- структура: *les/des + прикм.* у множині: 43 одиниці.

Деякі наявні у двох структурах *le i un/une*: наприклад, *binaire, égalitaire, héréditaire légendaire, populaire*, або на *le й на les/des*: *axillaire, judiciaire, complémentaire, élémentaire*, і навіть у трьох структурах: *musculaire, humanitaire, utilitaire*, що дає змогу констатувати завершеність результату знеособлювання та сингуляризації.

З-поміж цих результатів спостерігаємо лексеми, які регулярно повертаються в одну й ту саму структуру, більш чи

менш масово: *l'extraordinaire* – 74 випадки, *le spectaculaire* – 37 випадків, *le judiciaire* – 15 випадків, *le littéraire* – 9 випадків, гапакси (оказіоналізми) (*le lapidaire* в значенні “ce qui est lapidaire”).

Розглянемо також результати вибірки з погляду вживання в контексті, за видом, стилем, автором тощо. Так, у текстах медичної спеціалізації відзначаємо часті випадки субстантивації за моделлю Б (*les axillaires, les pulmonaires*); у текстах філософського спрямування – субстантивації за моделлю А (*le temporaire, l'originnaire*), в текстах гуманітарних наук (*le disciplinaire, le judiciaire, l'élémentaire* – див. приклад (11)), в романах – субстантивоване вживання прикметника *l'extraordinaire* – контексти від (12) до (14).

(11) “*Cela s'oppose au temporaire, au variable. L'analyse du sujet pourrait partir d'un paradoxe: si la vérité est l'adéquation de mon jugement à la réalité, alors cette vérité est nécessairement définitive. Pourquoi alors poser cette question?*” (L'Etudiant.fr, le 16 juin 2014);

(12) “*Non. Dans ma tête, une affaire vient en remplacer une autre, c'est tout. Le procureur disait que l'extraordinaire des gens, c'est l'ordinaire des policiers. Cette histoire de la femme au sabre, je l'aurai bientôt oubliée*” (Blog: Rue 89, le 24 septembre 2012);

(13) “*Le Directeur Général de Digicel Haiti, Damian Blackburn, a déclaré: “Vivons l'Extraordinaire” est une célébration de la vie quotidienne des gens qui font des choses extraordinaires et il souligne les réalisations de nos clients dans leur vie de tous les jours – et les nôtres comme entreprise*” (Digicel. Haiti);

(14) “*8e journée Top 14 – Guy Novès: “C'est une simple victoire, on n'a rien fait d'extraordinaire...”*” (Rugbyrama, le 5 octobre 2013).

Стосовно значення лексеми *le populaire*, яке ми уточнювали в прикладі (1) («народ»), такий самий сенс спостерігаємо й сьогодні в сучасних текстах, хоча й значення видається нам дещо архаїчним.

(15) “*Combattre les populismes passe par le populaire [...] C'est d'ailleurs ce qui nous amène à dire haut et fort, dans le Pas-de-Calais, que combattre et battre les populismes passe par le populaire*” (Journal du Net, le 16 octobre 2013).

Отже, йдеться про категорійну й семантичну неологію.

Висновки. Отже, внутрішні причини семантичних змін є основою для такого явища, як *категорійна неологія* з її лексикогенними та морфосинтаксичними особливостями. Проте на рівні кожної лексеми такі внутрішні факти зміни в мові пов'язуються із зовнішніми чинниками (соціальними, культурними, історичними, антропологічними тощо) семантичних змін, які впливають на подальшу субстантивацію (віртуальну/фактологічну) прикметників.

Надалі планується дослідження питань імовірного, випадкового іменникового вжитку прикметника до іменникового значення в контексті категорійної/семантичної неології.

Література:

1. Corbin D. Le monde des mots et des sens construits: catégories sémantiques, catégories référentielles / D. Corbin, M. Temple // Cahiers de Lexicologie, 65. – 1994. – P. 5–28.
2. Lauwers P. The nominalization of adjectives in French: from morphological conversion to categorial mismatch / P. Lauwers // Folia linguistica 42. – 2008. – P. 135–176.
3. Meillet A. Comment les mots changent de sens / A. Meillet // Linguistique historique et linguistique générale [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://crecleco.seriot.ch/textes/Meillet05a.html>.

4. Noailly M. Pourquoi -esque? / M. Noailly, I. Bartning // Cahiers de grammaire. – n°20. – 1995. – P. 87–100.
5. Roché M. De l'attribution du genre aux mots nouveaux dans la langue française / M. Roché. – Thèse de doctorat (NR), Université de Toulouse-le Mirail, 1991. – 820 p.
6. Roché M. Catégorisation et recatégorisation en morphologie dérivationnelle: le cas de la dérivation en -ier(e) / M. Roché // G. Coll et J.-P. Régis (dir.) Morphosyntaxe du lexique. Catégorisation et mise en discours, actes du Colloque de Tours, 7–8 juin 2002, Travaux Linguistiques du CerLiCO 16, 2003. – P. 75–92.
7. Roché M. La dérivation en -ier(e) en ancien français / M. Roché // Cl. Buridant (éd.), La morphologie dérivationnelle dans l'ancienne langue française et occitane, Lexique 17, 2006. – P. 55–96.
8. Sablayrolles J.-F. La néologie en français contemporain: examen du concept et analyse de productions néologiques récentes / J.-F. Sablayrolles. – Paris : Honoré Champion, 2000. – P. 178–180.

Косович О. В. От категорийной деформации к категорийной неологии

Аннотация. Статья посвящена изучению явления *категорийная неология*, ее лексикогенных и морфосинтаксических особенностей, влияния языковых и внеязыковых факторов на деформации лексического фонда современного французского языка.

Ключевые слова: неология, семантическая неология, категорийная неология, категорийная деформация, субстантивация.

Kosovych O. From categorical deformation to categorical neology

Summary. The article deals with to study the phenomenon of categorical neology, its lexicology and morphosyntactic features, the influence of linguistic and extralinguistic factors on the deformation of modern French vocabulary.

Key words: neology, semantic neology, categorical neology, categorical deformation, substantivation.